

of an equity by contract liability may appear to be somewhat fabulous. It is often said for example, that, even after the facts giving rise to the enable rights have occurred, but before any court order in his or her favour, a claimant has only an “inchoate equity», rather than any more specific right against the defendant. The conceptual doctrine fits well, on the other hand, with the idea of a primary liability altogether is presented by author

The legal borders of the private responsibility: The article is devoted to the multidisciplinary research about the borders of the private responsibility in the law system. The author vision in the research is emphasized mainly on the problem of determination

Key words: The borders of private liability, Private responsibility, state protection, moral compensation, the size of real damage, civil responsibility, dual responsibility, individual character, penalty, reimbursement of losses, obligation, damages, compensation, kind of legal liability.

DOI: 10.36695/2219-5521.2.2020.52

УДК 346.31; 346.91

С.М. МАМЕДОВА

*Світлана Маліківна Мамедова, аспірантка юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса**

ORCID: 0000-0002-4479-3554

МАЙНОВИЙ СТАН СТОРІН ЯК ПІДСТАВА ЗМЕНШЕННЯ РОЗМІРУ ШТРАФНИХ САНКЦІЙ

Постановка проблеми. Відповідно до положень ч. 1 ст. 233 Господарського кодексу України (далі – ГК України) у разі якщо належні до сплати штрафні санкції надмірно великі порівняно із збитками кредитора, суд має право зменшити розмір санкцій. При цьому слід враховувати: ступінь виконання зобов'язання боржником; майновий стан сторін, які беруть участь у зобов'язанні; не лише майнові, а й інші інтереси сторін, що заслуговують на увагу¹.

З наведеного положення вбачається, що майновий стан сторін у разі якщо належні до сплати штрафні санкції надмірно великі порівняно із збитками кредитора є однією з тих обставин, що обов'язково повинні враховуватися судами під час вирішення питання про зменшення розміру штрафних санкцій, але легального визначення поняття «майновий стан сторін» ст. 233 ГК України не містить, що тягне за собою неоднозначність у розумінні категорії «майновий стан» та залишає відкритим питання, який саме майновий стан сторін слід враховувати судам при такому зменшенні, що в свою чергу й зумовлює актуальність досліджуваної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питання зменшення розміру штрафних санкцій приділили увагу ряд учених, таких як О.А. Адамовська², Н.Т. Петрицин³, О.П. Подцерковний⁴, К.В. Романчук⁵, З.Ф. Татькова⁶, О.С. Ткачук⁷, К.В. Шиманська⁸ та інші, проте питання майнового стану як окремої підстави зменшення розміру штрафних санкцій й досі залишається дискусійним та потребує подальшого теоретичного доопрацювання.

Метою статті є визначення ознак важкого майнового стану боржника та задовільного майнового стану кредитора, які можуть бути враховані судом при зменшенні розміру штрафних санкцій у правозастосовній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Стосовно такої підстави зменшення розміру штрафних санкцій, як майновий стан сторін, слід підкреслити наступне: в положеннях ч. 1 ст. 145 ГК України визначено, що майновий стан сторін суб'єкта господарювання визначається сукупністю належних йому майнових прав та зобов'язань, що відображається в бухгалтерському обліку його господарської діяльності. Також Положенням про порядок здійснення аналізу фінансового стану підприємств, що підлягають приватизації, затвердженим Наказом Міністерства фінансів України та Фонду державного майна України від 26 січня 2001 р. № 49/121, встановлено, що фінансовий стан підприємства визначається як сукупність показників, що відображають наявність, розміщення і використання ресурсів підприємства, реальні й потенційні можливості підприємства⁸. У методичних рекомендаціях щодо аналізу фінансово-господарського стану підприємств або організацій Державної податкової адміністрації України (лист № 759/10/20-2117 від 27 січня 1998 р.) зазначається, що «фінансове положення (стан) є комплексним поняттям і відображає рейтинг підприємства на фінансовому ринку, його кредито- і податкоспроможність характеризується системою показників, які визначають на конкретну дату»⁹.

На доктринальному рівні визначення фінансового стану підприємства надається багатьма вченими. Зокрема, А.Г. Корбутяк та М.М. Бута вважають, що фінансовий стан підприємства – це економічна категорія, що визначає реальну (на фіксований момент часу) та потенційну фінансову спроможність підприємства забезпечити достатній рівень фінансування фінансово-господарської діяльності, певний рівень саморозвитку підприємства та спроможність погашення зобов'язань перед відповідними суб'єктами господарювання¹⁰.

© С.М. Мамедова, 2020

* *Svitlana Mamedova, Postgraduate student of Vasyl' Stus Donetsk National University*

М.Я. Дем'яненко визначає фінансовий стан підприємства як комплексне поняття, що відображає якісну сторону його виробничої та фінансової діяльності та є результатом реалізації усіх елементів зовнішніх і внутрішніх фінансових відносин підприємства. Він характеризується системою показників, які відображають стан капіталу в процесі його кругообігу, здатність розраховуватися за своїми зобов'язаннями і забезпечувати ефективне фінансування своєї виробничої діяльності на певний момент часу¹¹.

В.В. Осмолівський стверджує, що фінансовий стан – це комплексне поняття, яке характеризується забезпеченістю фінансовими ресурсами, необхідними для нормальної виробничої діяльності комерційних та інших суб'єктів господарювання, доцільністю й ефективністю їх розміщення і використання, фінансовими взаємовідносинами із суб'єктами господарювання, платоспроможністю та фінансовою стійкістю¹².

Проте надані визначення майнового стану та фінансового стану підприємства не дають розуміння того, який саме майновий стан сторін може бути взятий судами до уваги під час вирішення питання зменшення розміру штрафних санкцій за порушення господарських зобов'язань через відсутність такої деталізації в положеннях ст. 233 ГК України.

З.Ф. Татькова зазначає: можна припустити, що при вирішенні питання про зменшення штрафних санкцій суд повинен враховувати: важкий чи задовільний майновий стан кредитора; важкий чи задовільний майновий стан боржника. Разом із тим автор підкреслює, що важкий майновий стан кредитора навряд чи можна розглядати як підставу зменшення розміру штрафних санкцій, якщо є підстави вважати, що такий стан викликаний порушенням зобов'язань боржником, оскільки у такому випадку його можна віднести до доказів негативних наслідків, що спричинено таким порушенням. Не можуть слугувати підставою для зміни встановленого сторонами розміру штрафних санкцій і високі фінансові показники діяльності кредитора, оскільки цей факт жодним чином не виправдовує безвідповідального ставлення боржника до своїх обов'язків. Навряд чи може слугувати підставою для зменшення розміру відповідальності і задовільний майновий стан боржника, який має достатньо ресурсів для виконання зобов'язання, але не виконує його, оскільки це свідчить скоріше про зухвале нехтування ним своїми обов'язками і не може сприяти мінімізації розміру штрафних санкцій. Таким чином, автор у своєму дослідженні підкреслює, що судом до уваги, як правило, береться важке майнове становище боржника¹³.

Є дискусійним твердження науковця, зокрема, з приводу того, що не можуть враховуватись для зміни встановленого сторонами розміру штрафних санкцій високі фінансові показники діяльності кредитора через те, що ненадання доказів понесення збитків кредитора або відсутність таких збитків у зв'язку з простроченням виконання зобов'язання боржника є однією із тих обставин, за яких суди задовольняють вимогу щодо зменшення розміру штрафних санкцій. Тому задовільний стан кредитора на час прострочення виконання зобов'язання боржником є важливим при оцінці доказів щодо наявності факту понесення збитків кредитором та їх розміру.

Отже, при застосуванні такої підстави зменшення розміру штрафних санкцій як майновий стан сторін уявляється логічним врахування судами саме задовільного майнового стану кредитора та важкого майнового стану боржника. У зв'язку з вищезазначеним важливим є визначення того, що ж слід розуміти під задовільним майновим станом кредитора та важким майновим станом боржника.

Відповідно до Положення про порядок здійснення аналізу фінансового стану підприємств, що підлягають приватизації, затвердженим Наказом Міністерства фінансів України та Фонду державного майна України від 26 січня 2001 р. № 49/121, задовільний та незадовільний фінансовий стан підприємства характеризується наступним: задовільний фінансовий стан – це стійка ліквідність, платоспроможність та фінансова стійкість підприємства, його забезпеченість власними оборотними засобами та ефективне використання ресурсів підприємства; незадовільний фінансовий стан характеризується неефективним розміщенням ресурсів та неефективним використанням їх, незадовільною платоспроможністю підприємства, наявністю простроченої заборгованості перед бюджетом із заробітної плати, недостатньою фінансовою стійкістю у зв'язку з несприятливими тенденціями розвитку виробництва та збуту продукції підприємства.

У науковій літературі традиційною є позиція, згідно з якою виділяють чотири типи фінансового стану. В основі такого поділу лежить багаторівнева схема покриття запасів і витрат, тобто види фінансового стану виокремлюють на основі показників фінансової стійкості, а саме: 1) абсолютна фінансова стійкість – власні оборотні кошти повністю забезпечують запаси й витрати; 2) нормально стійкий фінансовий стан – запаси й витрати забезпечуються сумою власних оборотних коштів і довгостроковими позичковими джерелами; 3) нестійкий фінансовий стан – запаси й витрати забезпечуються за рахунок власних оборотних коштів, довгострокових позичкових джерел і короткострокових кредитів і позичок, тобто за рахунок усіх основних джерел формування запасів і витрат; 4) кризовий фінансовий стан – запаси й витрати не забезпечуються джерелами їх формування, підприємство перебуває на межі банкрутства¹⁴.

О.С. Титаренко у своїх дослідженнях, розмежовуючи два види фінансового стану підприємства, зазначає, що задовільний фінансовий стан – це ефективне використання ресурсів, можливість повністю й у належний термін відповісти за своїми зобов'язаннями; достатність власних засобів для уникнення високого ризику; гарантовані перспективи отримання прибутку; а у свою чергу, незадовільний фінансовий стан виявляється в незадовільній платіжній готовності, у неефективному використанні ресурсів і розміщенні засобів виробництва, їх імобілізації. Межею незадовільного фінансового стану підприємства, як підкреслює автор, є стан банкрутства, тобто нездатність підприємства відповісти за своїми зобов'язаннями¹⁵.

Проведений аналіз дає змогу дійти висновку, що для задовільного майнового стану кредитора характерна наявність наступних ознак: спроможність за рахунок власних коштів повністю забезпечити запаси й витрати; можливість повністю й у належний термін відповісти за своїми зобов'язаннями; стійка ліквідність; ефективне використання ресурсів підприємства; достатність власних засобів для уникнення високого ризику; гарантовані перспективи отримання прибутку.

У свою чергу, для важкого майнового стану боржника притаманні наступні ознаки: неефективне розміщення ресурсів, неефективне використання ресурсів, незадовільна платоспроможність підприємства, незабезпечення запасів й витрат джерелами їх формування, наявність простроченої заборгованості перед бюджетом, недостатня фінансова стійкість, перебування підприємства на межі банкрутства.

Отже, на сьогоднішній день поняття «майновий стан сторін» є оціночною категорією, невизначеність якої не сприяє сталості й однаковості судової практики, тому є доцільним врахувати запропоновані вище ознаки (критерії) майнового стану сторін, які повинні бути наявними у сторін при вирішенні судом питання про зменшення розміру штрафних санкцій.

Ще одним проблемним аспектом є не тільки розуміння категорії «майновий стан сторін», а й різні підходи щодо розміру зменшення штрафних санкцій з урахуванням наявності такого стану. Відповідно до проаналізованої судової практики щодо врахування важкого майнового стану боржника слід відзначити те, що суди раніше могли зменшити розмір штрафних санкцій на 90 %, як, наприклад, у справі № 920/437/19, в якій Постановою Верховного Суду від 7 листопада 2019 р. залишено без змін рішення попередніх інстанцій щодо задоволення вимог про зменшення розміру штрафних санкцій на 90 % через важкий майновий стан відповідача¹⁶. Зараз ця тенденція змінилася, і судова практика йде шляхом зменшення розміру штрафних санкцій в середньому на 50 % (відповідно до постанови Верховного Суду від 4 лютого 2020 р. у справі № 918/116/19¹⁷).

Таким чином, на сьогоднішній день судова практика під час прийняття рішення про зменшення розміру штрафних санкцій, беручи до уваги обставини важкого майнового стану відповідача, відходить від 90–99 % такого зменшення до в середньому 50 % зменшення штрафних санкцій, тим самим не допускаючи нівелювання значення штрафних санкцій як відповідальності за порушення господарського зобов'язання, що має насамперед на меті захист прав та інтересів добросовісного кредитора у зв'язку з порушенням його права на своєчасне отримання грошових коштів за надані ним послуги, виконані роботи тощо.

Відповідно до проаналізованої судової практики уявляється доцільним підтримати останні позиції судів щодо зменшення розміру нарахованих штрафних санкцій до середнього розміру та запропонувати визначити на законодавчому рівні допустимі межі зменшення розміру таких санкцій не більше ніж на 50 %.

Висновки. На основі проведеного дослідження питання майнового стану як підстави зменшення розміру штрафних санкцій зроблено наступні висновки:

1) обґрунтовано, що при оцінці майнового стану сторін має значення саме важкий майновий стан боржника та задовільний майновий стан кредитора на час виникнення прострочення виконання зобов'язання боржником. Останній є важливим при оцінці доказів щодо понесення збитків кредитором та їх розміру, оскільки ненадання доказів понесення збитків кредитором або відсутність таких збитків у зв'язку з простроченням виконання зобов'язання боржника є однією з підстав, при наявності якої суди задовольняють вимогу щодо зменшення розміру штрафних санкцій;

2) визначено ознаки, що характеризують задовільний майновий стан кредитора та важкий майновий стан боржника, зокрема, для задовільного майнового стану кредитора характерна: а) спроможність за рахунок власних коштів повністю забезпечити запаси й витрати; б) можливість повністю й у належний термін відповісти за своїми зобов'язаннями; в) стійка ліквідність; г) ефективне використання ресурсів підприємства; д) достатність власних засобів для уникнення високого ризику; е) гарантовані перспективи отримання прибутку. У свою чергу, для важкого майнового стану боржника притаманні наступні ознаки: а) неефективне розміщення ресурсів; б) неефективне використання ресурсів; в) незадовільна платоспроможність підприємства; г) незабезпечення запасів й витрат джерелами їх формування; д) наявність простроченої заборгованості перед бюджетом; е) недостатня фінансова стійкість; є) перебування підприємства на межі банкрутства;

3) запропоновано з метою забезпечення рівності охорони інтересів всіх господарських організацій на законодавчому рівні обмежити розмір зменшення штрафних санкцій до допустимих меж у розмірі не більш ніж на 50 % для усіх суб'єктів господарювання незалежно від форм їх власності.

¹ Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № № 18–22. Ст. 144. (Із змінами).

² Адамовська О.А. Зменшення судом розміру штрафних санкцій. *Вісник господарського судочинства*. Київ : Юрінком Інтер, 2007. С. 130–136.

³ Петрицин Н.Т. Особливості та проблеми подвійної відповідальності в цивільному праві. *Інформація і право*. 2016. № 1(16). С. 167–179.

⁴ Подцерковний О.П. Щодо необхідності врахування теорії грошових зобов'язань у практиці вирішення господарських спорів. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2013. С. 271–282.

⁵ Романчук К.В., Шиманська К.В. Облік і оподаткування операцій з нарахування і стягнення штрафних санкцій з несумлінного боржника. *ISSN 1994-1749*. 2014. Вип. 3 (30). С. 351–365.

⁶ Татькова З.Ф. Відповідальність у формі сплати штрафних санкцій. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2011. № 15. С. 39–40 (Серія «Право»).

⁷ Ткачук А.О., Ткачук О.С. Кредитні спори: деякі спірні питання стягнення неустойки. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2013. № 5(14). С. 63–74.

⁸ Про затвердження положення про порядок здійснення аналізу фінансового стану підприємств, що підлягають приватизації: наказ Міністерства фінансів України та Фонду державного майна України від 26 січня 2001 р. № 49/121 *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-01> (дата звернення: 02.06.2020).

⁹ Методичні рекомендації по аналізу фінансово-господарського стану підприємств та організацій: лист Державної податкової адміністрації України від 27 січня 1998 р. № 759/10/20-2117. *ЛІГА закон*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua> (дата звернення: 02.06.2020).

¹⁰ Корбутяк А.Г., Бута М.М. Підходи до трактування поняття «фінансовий стан підприємства». *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 16. Ч. 1. С. 149–153.

¹¹ Дем'яненко М.Я., Лузан Ю.Я. та ін. Фінансовий словник-довідник / за ред. Дем'яненка М.Я. Київ: ІАЕУААН, 2005. 507 с.

¹² Осмоловський В.В. Теория анализа хозяйственной деятельности. Москва: Новое знание, 2001. 307 с.

¹³ Татькова З.Ф. Відповідальність у формі сплати штрафних санкцій. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2011. № 15. С. 39–40 (Серія «Право»).

¹⁴ Бланк И.А. Основы финансового менеджмента. Киев: Ника-Центр: Эльга, 1999. Т. 2. 591 с.

¹⁵ Титаренко О.С. Сутнісна характеристика фінансового стану підприємства. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2012. № 3 (54). С. 180.

¹⁶ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 7 листопада 2019 р. у справі № 920/437/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85470800> (дата звернення: 23.05.2020).

¹⁷ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 4 лютого 2020 р. у справі № 918/116/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87559744> (дата звернення: 01.05.2020).

Резюме

Мамедова С.М. Майновий стан сторін як підстава зменшення розміру штрафних санкцій.

У статті здійснено аналіз норм чинного законодавства, наукових позицій та судової практики щодо майнового стану сторін як підстави зменшення розміру штрафних санкцій, а також виокремлено ознаки, що характеризують важкий майновий стан боржника і задовільний майновий стан кредитора та запропоновано закріплення на законодавчому рівні обмежень допустимих меж зменшення розміру штрафних санкцій у відсотковому значенні.

Ключові слова: майновий стан, штрафні санкції, зменшення розміру штрафних санкцій, фінансовий стан підприємства, фінансова стійкість, стійка ліквідність, неплатоспроможність, задовільний майновий стан кредитора, важкий майновий стан боржника.

Резюме

Мамедова С.М. Имущественное положение сторон как основание уменьшения размера штрафных санкций.

В статье осуществлен анализ норм действующего законодательства, научных позиций и судебной практики по имущественному положению сторон как основания уменьшения размера штрафных санкций, а также выделены признаки, характеризующие тяжелое имущественное положение должника и удовлетворительное имущественное положение кредитора и предложено закрепление на законодательном уровне ограничений допустимых пределов уменьшения размера штрафных санкций в процентном значении.

Ключевые слова: имущественное положение, штрафные санкции, уменьшение размера штрафных санкций, финансовое состояние предприятия, финансовая устойчивость, устойчивая ликвидность, неплатежеспособность, удовлетворительное имущественное положение кредитора, тяжелое имущественное положение должника.

Summary

Svitlana Mamedova. Property status of the parties as a basis for reducing the amount of penalties.

The article analyses the current legislation, scientific standpoints and court practice on the property status of the parties as a basis for reducing the amount of penalties, as well as distinguishes the features that characterize the property status of the parties and offers the explanation of what kind of property status of the parties should be taking into account by the court when reducing fines.

Based on the analysis of scientific standpoints, legislation, and materials of court practice, it is substantiated that in assessing the property status of the parties the most important ones are two points: heavy property status of the debtor and satisfactory property status of the creditor at the time of the debtor's delay in performance of the obligation. The latter is important in assessing the evidence of the creditor's damages and their amount because the failure to provide the evidence of the creditor's damages or the absence of such damages due to the debtor's delay in performance of the obligation is one of the grounds on which the courts satisfy the claim for reducing the amount of penalties.

The features characterizing the satisfactory property status of the creditor and the heavy property status of the debtor are determined, in particular, the satisfactory property status of the creditor is characterized by: a) the ability to fully provide stocks and costs at its own expense; b) the ability to fully and timely perform its obligations; c) stable liquidity; d) efficient use of enterprise resources; e) adequacy of own funds to avoid high risk; f) guaranteed prospects for profit. In its turn, the heavy property status of the debtor is characterized by the following features, namely: a) inefficient allocation of resources; b) inefficient use of resources; c) unsatisfactory paying capacity of the enterprise; d) failure to provide stocks and costs with sources of their formation; e) the presence of overdue debt to the budget; f) insufficient financial stability; g) the enterprise is on the verge of bankruptcy;

It is also proposed to consolidate at the legislative level the limits of permissible limits for reducing the amount of penalties in percentage terms.

Key words: property status, penalties, reducing the amount of penalties, financial condition of the enterprise, financial stability, stable liquidity, insolvency, satisfactory property status of the creditor, heavy property status of the debtor.